

կազմածը և կալուածները՝ որք մասամբ իւր յիշատակեալ են տրժանայիշատակ Յօհ. Շահխաթունեանց Լալիսկոպոսի աշխատասիրած Սորոսֆորոսեան (Ըռաջին Հատորոյ մէջ) և հատուածի 129—133րդ յօդուածոց մէջ ևս, բայց քաղաքական դէպքերէն բռնադատեալ՝ Հայրապետական Եթոռոյ յաճախ տեղափոխութեան և թափառելոյն համար՝ բաւական բան խանգարուած էր և կորած, իսկ Երարատեան աշխարհին մէջ ունեցած ըողում կալուածներն ևս յափշտակուած էին՝ և յաճախակի միմեանց փոխանակող իշխանութեանց կամ քանաւորաց սեփականութիւն զարձած:

Երդ ըստ նիւթականին բաղմարդին և շինարար եղած է վերոյիշեալ Գրիգոր Ժ. Հայրապետ՝ Ս. Լճմիածնի Հայրապետական Եթոռոյ առ Ազգն և Եկեղեցին ունեցած պարտաւորութեանց ի լըրումն ձեռնհաս լինելոյ՝ ևս և վանական միաբանութեան պիտոյից և կեցութեան կարեւոր ելեմուտքը ապահովելոյ համար կալուածներ զնիւ ջանալով և յաջողելով՝ ըստ ժամանակին բաւական մեծ գումար հայթայթելով և հատուցանելով՝ միւսգեղ վանուց ներքին շինութեանց մէջ ևս մեծ կարօտութիւնք կային և կշինուէին:

Ինչպէս կալուածագրէն կերեւի, Գրիգոր Ժ. Վաթուղիկոս՝ ի ժամանակին՝ տիրող քաղաքական իշխանութեան ինչպէս նա և նորա Բեթ Էղիւր կոչուած Լալարքոսին ևս տիրելի եղած է, որ նոյն Սեւ և Վէղիւրէն*):

(*) Եթէ ներկայ թարգմանութեան մէջ սխալ չկայ և եթէ Բեթ Էղիւր՝ նախարարի նշանակու-

ղիւրութեամբ կգնէ յիշեալ կալուածները:

Ի ներկայս՝ յիշեալ զիւղերէն միայն Վաղարշապատն և Սօղիին մնացած են Լճմիածնի սեփական կալուածոց մէջ, իսկ միւսները խառն և անիշխանութեան միջոցներում ոչ - քրիստոնեաներն խլած են Լճմիածնէն: Եւ Լճտարակն դեռ շատ տարի չէ անցած՝ որ Լճմիածնի ձեռքէն ելած է ուրիշ մի քանի կալուածոց հետ...:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԲԱՑԱԳԱՆՁՈՒԹԻՒՆ

ԱՌ ԱՐԳԻՆԱՐԱՐ ԱՄՍԱԳԻՐՆ ԱՐԱՐԱՏ.

Երբ Էդրոն և արաբներն բառերն և նոցա զանազան բարդութիւններն և բաղադրութիւններն և ածանցումներն բացին մեր համազգի բանասիրաց և ուսումնականաց հանդէպ լայնածաւալ ասպարէզ գրականական մրցութեանց, ես՝ իմ ծնութեան կարասի՝ որպէս ոստիոյն իւր խիցկապատինի մէջ մեկուսացած կճուած և ծուլարած կսպասէի՝ թէ այն խնդիրն լուսարանուէն յետ՝ գուցէ սկիզբն կառնեն մեր՝ ազգի լուսաւորութեան համար տքնողներն և քրտնողներն՝ քան զայն ևս աւելի հարկաւոր և բացատրու-

թիւն չունի կամ թէ յոկ պատուանուն չէ, ուրեմն կալուածագրոյն մէջ յիշուածն ի ժամանակին Բեթ Էդրոն պիտի լինի, և Սիմեոն Վաթուղիկոսի և Շահխաթունեանց եպիսկոպոսի յիշած այլազգի Ռուստամն այս մեծ վէղիւրէն՝ որ կալուածագրոյ մէջ տարբեր գուցէ և ճիշդ կերպով կաւանդուի:

Թեան կարօտ առարկաների վերայ ևս լոյս ծագել : Բայց երբ տեսայ՝ թէ կեդրոնական վէճն անոյշ տեղն կապելոյն ըզկնի՝ այլ առարկայից վերայ ձիկ հանող որ չերեցաւ, մէկ խնդիր գլորեցի բաղմբախտ Արարատիդ միջնորդութեամբ՝ մեր Մեսրոպեան տառերու ըստ դաւաճաց դաւաճոյ տարբեր հեջմանց աղագաւ : Ընտրին ձայնն լսուեցաւ դարձեալ սուրբ Էջմիածնէդ : Ուսումնաստենչ երիտասարդըն՝ Վ. Բ. տետրակ մի էր հրատարակել, և ապա ի վերջնուս Պօլիսէն հնչեց կողմնակի՝ Սրուանձտեան Պարեգին Վարդապետի գրչի արձագանքն՝ Վրոյ և Բրոյ տետրակի մէջ, և բաց յայտցանէ չսեցի այլ բարբառ ինչ, գուցէ վասն այն՝ որ ինքնս կարասաբնակ էի, և ինչ անցք՝ որ միանգամ արտաքոյ այն կարասին կանցանէր՝ հեռի էր ինձնէ, կարծեցի՝ որ իմ առարկած խնդիրն՝ կամ անպիտան էր, կամ տօրածամ էր, և կամ զգեցած չէր այն կարեւորութիւնն՝ ինչ մի անգամ ունէր իւր մէջ հրաշագէտ կեդրոնն և կիւսահմայ արտակեցրոնն, փասն որոյ յօժարեցայ թողուլ այն խնդիրն՝ նոյնութեան մէջ, և ձեռն մխել նոր խնդրոյ, որ ըստ իմ կարծեաց՝ թէ և չունի իրաւունք՝ կարեւորաց մէջ՝ տեղ որոնել ի դահազլուխ, սակայն՝ այսու ամենայնիւ չդատապարտելի իսպառ մասն լինել Էջթայի ալուցներուն :

Մէկ բան գրելոյ ժամանակս դէպ կլինի բազում անգամ բառ ինչ որոնել բառաբանի մէջ : Բառաբաններ՝ փառք պարգևողին՝ ունինք և ունիմ գոյնզգոյն և ազգի ազգի, մեծ, փոքր, ընդարձակ, համառօտ, առձեռն, ծոցակիր, զրպանի,

սեղանի, դարեկի, զրադարանի, ևլն ևլն. բայց ստէպ կպարտաւորվիմ կրկնել՝ հազարիցս կրկնեալն և յայլոց, թէ է մէջ ալ Բերայ Զարաէ Գրանիմ : Ինչ է սորա պատճառն : Ոչ ապաքէն բառագիտութեան նուագութիւնն : Մի՞թէ իսկզբանէ ևս այսպէս չքաւոր էր իմ բառագիտութիւնն : Ո՛չ : Դս ի մանկութիւնէ՝ գրութեան էի պարասած, այլ հազիւ թէ տարին մի կամ երկու անգամ կշարժէի բառաբանի վերայ հանգուցեալ փոշն. այլ այժմ բռնադատեալ եմ անդադար թարթափիլ ի բառագիրս : Էջր : Որովհետեւ եթեանասուն և չորս ամբի տարի ևն իւրեանց հետ բազում ինչ : Արդ՝ այն կորուսաներս, այն ի մոռացօնս մատնեալ և յիշողականութեան տկարութեամբ մնալէս թուցած թիթեռնիկներն, այն՝ փթակէն փախած մեղուաց պարն, այն՝ տապանի պատուհանէն արձակած ազաւաններն ուր խնդրեմ, ուր որոնեմ, ուսմի գտնեմ այն՝ Սաւուղի պտրած էշերն՝ եթէ դէպ ի բառարանն՝ որպէս առ բլրաբնակ տեսանողըն չգրվեմ : Այլ մեր բառարաններն՝ մեզ համար ի՞նչ են : Վկարժէք թէ պարտէլ Խալեալ են, կամ աղբիւր կռիւալ : Վաւ լիցի : Ապա ի՞նչ են : Ինչ մի անգամ որ է մեր նախնինա հապեաց անուանց ցանկըն, Պարէտ, Արբակ, Չաւան, Փառնակ, Սուր, Հաւանակ, Վաշտակ, Հայկակ, Ամպակ, Առնակ, Շաւարշ, Նորայր, Վատամ, Պար, Գոռակ, Հրանտ, Ընձակ, Գղակ, Հորոյ ևլն : Այս անուններէն ի՞նչ հասկացանք, որոյ քաջութիւնն, տկարութիւնն, առաքինութիւնն, մոլութիւնն, աշխարհաշինութիւնն, աշխարհաւերութիւնն իմացանք : Ո՛չ ու

բութ: Միթէ՞ իրաւի մեր աղգային զրա-
կանութիւնն այնքան անմշակ է, այնքան
աղքատ է, այնքան թշուառ է, որ երկու
տող չիք հնար գրել՝ առանց օտար լեզուէ
բառ մուրալոյ: Աթէ ասեմ՝ այո, եթէ
յանդգնիմ ասել՝ այո, կերկնչեմ՝ որ մօրս
գիրկն նստած՝ նորա փափուկ ստինքն խա-
ծատող լինիմ, և մոլորութեանս չափոյն
խերամուտ եղած չլինիմ, և իմ գլուխն
հրաւիրած լինիմ այն հասարակեալ ա-
ռածն՝ թէ վասն կուրաց ոչ ծագէ և ոչ
մտանէ արեւ: Իսկ եթէ ասեմ՝ ոչ, պիտի
անանդի վստահութեամբ ասած լինիմ
ընդդէմ համագմանցս՝ թէ մեր լեզուն չու-
նի օգնութեան կարօտութիւն, և մեր
աղգի դաստիարակութեան պարզաւ տիւ
և գիշեր ձգնողաց անարքն կակուղ բորձ
դնել գուն գործած լինիմ, որով ամենայն
ինչ պիտի մնայ՝ որպէս կայ ցարդ, բա-
ռարաններն՝ զօշաքաղ գործարանաց ճան-
ձորսիկ սարդիոստայիք՝ մի քան զմի թան-
ձրր, մի քան զմի ստուար, յաճախն և
հեղեղնն աղգի գրպաններն, իսկ բառ ո-
րոնայն չգանէ իւր խնդրելոց տասէն մին,
և դարձեալ հարկադրվն ըստ քմաց մեկ-
նութիւն տալ անգիտակցաբար՝ գրեանց
մէջ հանդիպած բառին, խաբէ՞ մէկ տեղ
զինուոր կարծէ, միւս տեղն՝ զօրք, հրոսն՝
մէկ տեղ զօրական համարի, միւս տեղն՝
աւազակ. չիմանայ՝ որ այլ է Բանակն, այլ
է Բանակեալն, այլ է Բոնակն՝ և այլ Բո-
նարակն. և սոց անէ միայն առաջինն է ար-
մէ, արմիա, բառ ի յայտնողն, այլ թէ միւս-
ներն ո՞ր բառերուն պիտի դառնան պա-
տասխան՝ տկարանայ առնուլ ի միտ: Իմ
մտացս յանդիման ելան այս զինուորական
բառերն մանաւանդ այն առթիւ, որ այժմ

մեր աղգի սիրան և հօգին զինուորական
և ռազմական խնդիրն է պատազեցուցիչ:
Սեր աղգն այսուհետեւ ո՞ր և իցէ միան-
գամ, ո՞ր թաղաւորութեան և հպատակ
ասվի, պիտի անշուշտ զինուորի. և որով-
հետեւ նախախնամութեան ճանապարհ-
ներն անթիւ են, դուցէ սոցա ևս յաջո-
ղէ, եթէ ոչ քաջութեամբ, գէթ մտի-
րիմ՝ անձնուէր հաւատարմութեամբ զը-
տանել, որպէս գտել էր ի հնումն Վերսէս
Պարթիկն՝ Բեղիսարիոսի ժամանակն, և
յաւուրս մեր անգամ բազումք. դուցէ
ոմանք հասնեն և ժեներալութեան, միւ-
սըն՝ քօլօնէլութեան, երրորդն՝ մայիօ-
րութեան, չորրորդն՝ մնայ քալիթանու-
թեան մէջ: Հայերէն ի՞նչպէս բացատ-
րենք, որ մինչև այսօր աղգի մէջ ժէնը-
րալ բառն չունի իւր հայերէն ձիշդ ա-
նունն, միայն այն պատճառաւ՝ որ մեր
թարգմանիչք թողած չին մեզ համար
ժառանգութիւն: Այսն որոյ և ինքնս
ինձնէ կհարցնեմ, եթէ գնդապետ ասեալք,
կարե՞նք իմաց անել քօլօնէլ բառն, կամ
մայիօրն՝ կարե՞նք թարգմանել մեծաւոր,
կամ քալիթանն կմկնվի՞ր զլսապետ յոր-
ջորջմամբ:

Չարմանքն ինձ թոյլ չի տար՝ միաքս
մէկ կողմն հակել, որ այսքան բառեր ունե-
նալով ուսումնարանաց, իշխանութեանց,
բնակութեանց, կշռոց, չափուց, զբամոց,
այսքան անուններ ունենալով վարչու-
թեանց և պետութեանց և պաշտօններու,
արդէն ծոխ լեզուի ժառանգորդաց կարգն
ենք թեւակոխել զեանդիլ, և դարձեալ՝ է՞ր
կկարօտինք օտարաց, և որ ոք մի անգամ
չի կամենար օտարէն մուրալ՝ կմտրակէ իւր
միտքն, և նոր բառ կհնարէ՞ միայն ին-

քեան զիտելի, որ բնաւ հասարակաց ստա-
ցուած լինիլ չէ՝ դրած նորա ձակատին, և
բառարանի մէջ մտանիլ՝ չէ վիճակած նո-
րան։ Այն յանկից նորաստեղծեալ բառն
կմնայ իւր տեղն ուրոյն ծախալ ի մի կող-
մըն, և բառարանն պիտի մնայ միշտ իւր
միջնադարեան անմխիթար վիճակի մէջ,
ուր թողել էին նորա կատարեալագործու-
թիւնն։ Միաբանութիւնքն՝ Վազարու-
Անից և Թրեստի մենաստանին, և ուր
հասան նոցա՝ բազմադիւն Պրիզոր վար-
ժապեան Քէշախմալձեան կամ Վէնայի
դամարձակաց ակումբն, և զանց զնսմա-
ւարարին, և չգանձեցաւ ոք՝ որ ասէր, թէ
եկէք օգնենք աղգային լեզուին և գրա-
կանութեան։

Յայնմ հետէ զխառնութիւններն՝ որքան
ծաղկեցան, որքան յառաջագիւծութիւն
ստացան, որքան նոր նոր բառեր ստեղ-
ծուեցան ևւրոպական աղգաց ձեմարան-
ների և համալսարանների մէջ, որքան նոր
արհեստք և մակացութիւնք ծագեցան,
նոցա անուններն անգամ մեղ համար մը-
նացին որպէս ձայն բարբառոյ յանապա-
տի, և մենք չգտանելով անգամ այն յա-
ւուրս մեր նորոգել, ինչ յիսնաւոր տա-
րիներով յառաջ Սերոբէ Ապիսկոպոսն՝
Ճեմարան զիտելեաց, և Բժշկեան Է.
Մինասն Արթուրիւն մանկանց գրեանց
մէջ մատակարարել էին, մնացինք որպէս
ի ծմակի, ըստ ամենայնի զուրկ ի լուսոյ,
և թէ քանի մի բառ՝ աղբատի նման ըս-
տացանք, որպէս աղօթ, կազ, իօտ, ալ-
քըսհոլ, լամա, քարթաֆել, քոնկուրոյ,
փէքար, պիրբա, պօրսա, փուստ, լիրայ,
պիւմէ, թարխի, մահսէին, ելն, սակայն
և նոքա բառերքերի հաստ կազմերն իւր-

եանց հանդէպն արդելք գտան և ներս
սպրդիլ չմարթացան, և մեր բառարան-
ներն մնացին իւրեանց կուսական մոք-
րութեան մէջ, այնպէս՝ որ մինչև այսօր
զեռ և սլաւ չգիտենք՝ թէ դաւանուն է ըն-
դարձակ՝ և պարունակող նահանգաց, թէ
նահանգն է՝ որ իւր մէջ ունի քանի դա-
ւաւ և գաւառակ. որովհետեւ Խորենա-
ցոյ ոսփերից մէջ անգամ՝ իրերաց փո-
խանակ կտեսանենք վարեալ։ Աւարդպէս՝
մինչ Աւրուպեան զիտութիւններն կգա-
րանան՝ դէպ ի կատարեալագործութիւն
նկրտելով՝ որպէս շոգեկառք և շոգենա-
ւուք ընդ ծով և ընդ ցամաք ուղեորքն՝
առ դէմ եղեալ նպատակն, և որպէս հեռա-
դրակուն էլէքտրեան առաձգութեամբ կը-
ձեպեն ընձեռել ամենայն յառաջագիւծու-
թեանց՝ մտաց թռուցից նման արագու-
թիւն, մենք հանդարտ և առանց շտապելոյ
կիրթանք, որպէս թէ նոյն ճամապարհն՝
ձեմելով՝ ոմն հիծեալ ի նահապետական
էշն, և ոմն ի միջնադարեան աւանակն, և
որ երջանկադոյնն է մեր մէջէն, լծելով ի
սխալաստիկեան կառան զոյգս հինգ դասա-
կան եզանց, կիրթանք՝ և կիրթանք՝ որպէս
ամենայն ինչ զիտցողք և որպէս ամենայն
ինչ ունեցօյք։

Անժխտելի է որ սենեցել ենք սպարա-
պետ, սպայապետ, սպասալար, զօրաղլուխ,
զօրավար, զօրապետ բառերն, միևե՛ս սո-
քա այնքան հնոցել են՝ որ իտալոս-կո-
րուսիկ են իւրեանց պիտանաւորութիւնն,
և այժմ չունին ոյժ գէթ մի զինուորական
որ և իցէ կոչուին բացատրել՝ փոխանակ
ժէներալ մայիօրի կամ լէյտենանտի դը-
րուելով։ Բովանդակ Աւրուպա սեպհա-
կանի է ինքեան մանկանց այն կրթարանն։

ուր Փանխիոն անուամբ՝ աշակերտքն և՛ կրնակին և՛ կդաստիարակվին: Այս անքն-
գարանի անունն դեռ ևս մեր մէջն չկայ,
թէ և քան զամեն աղգա մեք եմք կարօտ,
և մեք կխօսիմք նորա պիտանաւ որութեան
վերայ, շատացել ենք ցարդ զիշերօթիկ և
լիւթոշակ անուններով:

Բովանդակ Աւրուստ իւր վարչութեան
մէջ ունի մինչաւոր կոչումն: Ի՞նչ վատա-
բաղդ լիզու եղաւ մեր լեզուն, որմինչ այ-
սօր՝ այս գերակայ իշխանութիւնն՝ ուրեք
նախարար կլթարգմանվի, և ուրեք ուրեք
պաշտօնեայ, և նոյն ժամանակն օֆիցիար
բառն՝ որ մէկ սպայի ևս կտրուի՝ դար-
ձեալ պաշտօնեայ կլթարգմանենք, իրր թէ
պաշտօնատար, կամ պաշտօնավար, կամ
պաշտօնակիր, կամ պաշտօնակատար բա-
ռեր չունինք, որ նոցանով կնքենք պատ-
շածեալ բառերու ձևիստն, որ վերանայ
այս Բարխլոնեան խառնակութիւնն: Ա-
թէ թոյլ տանք՝ որ միայն գործածու-
թեամբ այդ բառերն գտանեն իւրեանց
բուն պայմանեալ նշանակութիւնն, ինձ
այնպէս կլթուի, որ իւրաքանչիւր զընդ տէր՝
միշտ իւր անանձին իւրօտեղծ բառա-
րանին կուտայ երկրպագութիւն՝ որպէս
իւր թերափին, ի վերայ հիման այն առա-
ծին՝ թէ ամենայն ոք սիրէ զիւր կարծիս՝
որպէս զիւր ծնունդս, և ազգային գրա-
կանութիւնն դարձեալ կմնայ իւր բոգմա-
կարօտ գրութեան մէջ, որոյ սրդասլքն
այն կլինի՝ որ ասողքն կերեկին՝ խուժ, և
լսողքն՝ դուժ:

Բարեւք կհամարիմ՝ որ լեզուի և զը-
րակութեան ձրի և անվարձ մշակներն
իւրեանց աշխատանքն չխնայելով՝ այն-
պէս օգնեն ազգի տիրաներուն, ինչպէս

Վամառքաթիպա օգնեց մեր ազգի եր-
գերուն: Շնչեալ աղքատութեամբ, հա-
լածեալ ի պանդխտութեան հաւաքեց մեր
ազգի լսութեան մէջ ցրուած երգերն, և
որքան ձեռնհաս եղև՝ այնքան համախմ-
բեց, և տպեց: Աորա գաղափարն չմնաց
առանց հեռութեան. ընդ փոյթ՝ Տփլիս
քաղաքի մէջ, ուր յառաջ քան զՔա-
մա Վաթիպա՝ Պ. Հախվերտեանն աշ-
խատել էր Սայադ — Աովայի երգերն ի լոյս
ընծայել, լոյս տեսան զանազան երգարան-
ներ, և Պետերբուրգ նոյնպէս տպուել էին
Սերորէ վարժապետ Պատկանեանի երգե-
րն. յորոց յետ ժամանակաց ծնաւ Պ.
Միանսարեանի ծոխ և հարուստ Աուա-
գարանն Հայկական: Բառարանն՝ թող
միշտ մնայ բառարան, և մտք հասու լի-
նինք՝ որ բառարան յօրինելն մէկ անձին
կարողութենէն յոյժ վեր է, մանաւանդ՝
խսկապէս զիտունն բառարան յօրինել չի
յօժարիր, այլ այն մարդն կխճճէ բառա-
րանն՝ որն որ սէր է տուել բառագիտու-
թեան, որպէս փորձիւ գիտեմ. բառարան
յօրինել կարող է գիտնոց ընկերութիւնն,
այն առաձի վերայ հիմնեալ՝ թէ բազում
որ անդրադարձաբար օգնեն միմեանց և
գործ յառաջուցնեն՝ ինչ տեսանեն աչք՝
քան տկն: Իւրաքանչիւր որ այնպէս վար-
վի, ինչպէս վարվի է ըստ կարծեաց հա-
գիտաց՝ Ազրաս, երբ կամեցել է Վաթի
ազգարանութիւնն նորոգել, որ Բարխլոնի
գերութեան ժամանակն կորիւ էր:

Ի՞նչ հարկաւոր էր նորան Առաջին
Մնացորդաց գիրք անուանեալ մատեանն
սկսել Ադամ, Սէթ, Լնոս, Կայան, Սա-
ղաղել, Հարեղ, Լնոք, Սաթուսաղայ,
Ղամէք, Նոյ. ոչ ապաքէն Սոսէս վաղ

էր գրել: Եւ յո՞ գրել էր, բայց նորա գրածըն կորել էր, նա իւր յիշողականութեան մէջ ունեւոյ իւր կարգացածներն, կամեցաւ նորոգել, և այս անուանց ցանկն շինեց, որ ըստ այնմ կորուսեալն յետ դարձուցանէ: Աթէ նոյն միջոցին չղանկէին Սոսիսի հիգամատեանն, և այլ Աստուածաշունչ գրքերն, Ազրապիտի նորն գրքեր, որպէս և զրեց, նոյն ցանկն շարունակելով, և անունն զրեց Պատմութիւն թագաւորաց Յուդայի, մինչ նախկին գրքեալքն էին Պատմութիւն թագաւորաց համակ Խորայելի: Իւրաքանչիւր դրսեմ՝ այսպիսի բառերու մի առանձին մասըն առնու իւր մշակութեան վաստակոց առարկայ, զոր օրինակ՝ Առաստառնի մէջ գործ կածուին այս բառերն՝ губернія և уездъ, զուրէնիա, և ուէզդ: Հայերէն սովորութիւն է եզել՝ զուրէնիա՝ դաւառ թարգմանել՝ հիշմանց մերձաւորութեան պատճառաւ, իսկ ուէզդն՝ նահանգ*): Սորա հեղինակն էր Արարատեան Սրբազան Սիւնհոգոսի Ասենադպիր զիտնականն Վարտաշեանց:

Եւլ տեսնենք՝ թէ ձիւղ է այս թարգմանութիւն: Վուրէնիա՝ տէրութեան մի մեծահատոր բաժինն է, (որ կհամապատասխանէ Խորենացոյ աշխարհ բառին, ըստ այնմ՝ մեծ Հայք բաժանին ի հնգեաստան աշխարհս), որոց մէջ կլինին ուէզդք չորս, հինգ, ինն, տասն: Բայց յայց երկուց անուանց՝ ունի Առաստ

լիզուն այլ ևս Փրովինցիա բառն, որ զուրէնիա բառի նման օտար լիզուն է և առած և առաստուցած, և սորա թարգմանութիւնն ևս նահանգ է: Աւնի ևս Օրլաստ բառն, որ ևս կամայական թարգմանութեամբ անուանել կամ կողմնապետութիւն կամ սահմանապետութիւն: Արդ՝ երբ Վերին Հայք միաւորեցան Առաստառնեայց կայսերութեան հետ՝ կոչուեցան զտաւջինն армянская область (արմանակայայ օրլաստ), Հայոց նահանգ: Նոյն ժամանակն և զուրէնիա՝ դաւառ էր թարգմանվել, և ուէզդն՝ նահանգ, և ամենայն ինչ ուէզդնի՝ նահանգական, մինչ Տաւրիկեան թերակղզին միշտ ասուել է Տաւրիկեան նահանգ, կամ Խորմուսահանգ, յորում գտանին եօթն ութ ուէզդք:

Սովսիսի Խորենացոյ, Ազիշէի, Յովհաննու Պատմիկոսի, Արիւնի, Վարդանայ և այլ պատմագրոց մէջ աշխարհագրական բառեր կան, աշխարհ, նահանգ, դաւառ, դաւառակ, քաղաք, բերդաքաղաք, զիւղաքաղաք, զիւրակ, բերդ, բերդազարակ, աւան, գիւղ, ամրոց, ակառն եւլն: Ունեցել ենք կողմնակալ, կուսակալ, մարզպան, օստիկան, բղեշխ եւլն, արդեօք սոցա իշխած երկրի կոպարն ասուել են կուսակալութիւն, կողմնակալութիւն, մարզպանութիւն, օստիկանութիւն, բղեշխութիւն եւլն: և այժմ՝ ո՞ր եւրոպական իշխանութեան կհամապատասխանեն, և արդեօք այս այրի և որբուկ բառերն հնար չկայ այնպէս խնամով ղետեղել, որ մոլորեալ դաւանց նման մոռացման՝ դայոց ժանեաց չմանուին:

Ունեցել ենք բնին, լումայ, նաքարակիտ, փող, դրամ, երկդրամեան, չորեք

(*) Ի ներկայս մեր զիտցածն ևս այս է՝ որքան մեզ պատահած է քաղաքն՝ Նահանգ և ուէզդ՝ գրուած կամ թարգմանուած է:

դրամեան, զիւրաքմայ, սատեր, դահեկան, տաղանդ, քանքար, մնաս անուանենք. արդեօք սոքա այժմ կարեն զանել հաւասար կշիռ, որ պիտոյանան, թէ պիտի իսպառ որպէս անպիտան ինչ մեան գրեանց տողերի մէջ, և Ռուսաստանի Հայն դարձեալ իւր կոպէկն կամ քարիկն, իւր զբրօշն, տլթինն, պեատակն կամ փեաթաքըն, սօմն կամ ռուբլին, քարպովանն, գործածէ, Տփլիսեցի Հայն՝ իւր կոպիտըն և փուղն և բիստին և շալին և արասին և թումանն յառաջ վարէ, և Օսմանցւոց երկրի Հայն՝ իւր փսրան, խուրուշն, մարչիլն, քէստն ի կիր առնու։

Ունեցել ենք ծովակալ իշխանի անուն, ծովապետի անուն, նաւապետի, ղեկավարի, նաւադի, մատինարի կոչումն։ Երդեօք ազմիրալ նշանակելոյ աղաքաւ շատ չէ՞ մի ծովակալն, և միւսներն՝ չէ՞ հնար այլ ծովային պաշտօնների վերայ դրոշմել, քան՝ մի պաշտօնին տալ երկու անուն, և միւս կոչմն՝ տասն պաշտօն թողուլ անանու։

Ունինք գանձապետ, գանձապահ, գանձաւոր անուններն. արդեօք՝ եթէ տանք արքունական կամ քաղաքական խազնադարի պաշտօնավարութեան գանձապետ անունն, չէ՞ հնար համարիլ գանձապահ անունն կասիր կամ քառսիր բառի բացատրիչ, և գանձաւորի համար չենք կարող գանել մէկ յարմար անկիւն։

Այժմ իւրաքանչիւր Աւրոպեան թաւաւորութիւն ունի եօթն կամ ութ միւնիստերէա, որ կամիմ այս տեղ կոչել նախարարութիւն. այլ որովհետեւ ոմանք այս ունին, և ոմանք այն, նոցա թիւն կանցանէ քան զտասն և երկու։ 1) Ծովային,

2) Ռազմական, 3) Իրաւանց և արդարութեան՝ որպէս սովոր էր Հայրապետն Աերսէս կոչել յաւատիցիլի նախարարութիւնն, 4) Ազգային լուսաւորութեան, զոր նոյն Արքազան Հայրապետն սիրէր անուանել՝ Համազգային կրթութեան, կամ հասարակաց հրահանգաց նախարարութիւն, 5) Գանձուց կամ եկամտից, 6) Աերբին գործոց, զոր Արքազան Հայրապետն Աերսէս կամէր փոխել թարգմանաբար յԱշխարհամիջեան իրողութեանց, 7) Տարաշխարհիկ գործոց. կան ուրիշ ուրիշ, 8) Հրապարակական շինուածոց, 9) Երբունեաց, 10) Երբունի ստացուածոց, 11) Ճանապարհաց հաղորդակցութեանց, 12) Վաճառականութեան և ձեռագործաց, 13) Գաղթականութեանց, և այլն։

Երգեօք ի՞նչ էր մեր Հաղարապետի պաշտօնն, կամ նա էր և վզոքն՝ որոյ հընչիւն նման է վիցէռօյի, և նման էր արդի եպարքոսական իշխանութեան՝ որ ունի Թուրքիոյ Վարչութիւնն. կամ այս վերոգրեալ երկուստան նախարարութեանց մէջ մեր Հաղարապետութիւնն կարո՞ղ էր գտանել իւր պաշտօնին հաւասար իշխանութիւն, որ այժմ չենք տեսներ։ Այլ բնականաբար յունապարզեբառն ունինք, արդեօք կիւրապաղատութիւն կնշանակէր արդի արքունեաց նախարարութեան իշխանութիւնն, կամ ունէր զէթ սակաւ հանգիստութիւն մայիօրդում պաշտօնին։ Երդեօք մաղխազութիւնն ծիշդ ա՞յն իշխանութիւնն էր՝ ինչ որ այժմ կրնձայինք նորան, և է՞ր պիտինախարարութեան կարգի մէջ ունենար երկրորդ տեղն։ Հայր Մարդպետն արդեօք

միշտ ներքինապետ կնշանակէր, թէ երբ Վրխտանէութիւնն դատարկացոյց ներքինեաց պիտանաւորութիւնն՝ հալածելով թագուհեաց կանանոյ յարկէն հարձութիւնն, և ներքինեաց դէմ զործածած անգութ խժդոսութիւնն, և այլ՝ Մարդպետութիւնն ունեցաւ վերոգրեալ նախարարութեանց միայն համապատշաճ պաշտօն, թէ ներքինութեան հետ միասին անհետացաւ :

Երդեօք Մարաջտիստն և Սենեակալն, արդի Մարշալ և Սենեալն են, և ևս յերն՝ որ այն կտանային՝ ո՛ւր, ե՛րբ և զիւրդ գործ կածէին, և մեր պատմաբանք ուղեղ ըմբռնել են նոցա պաշտօնի նշանակութիւններն, թէ մարքէզի հետ միասին թաղել են :

Ունէինք փարսախ, խրատախ, մզոն, վառաւան, ասպարէղ . ունէինք գիրկ կամ դրկաչափ, կանգուն, քիւ, թիւղ, ուզուկ, մաւնաշափ, և այլ մեծ և մանր չափեր. սոցա, կամ սոցա նման անուններն իսպառ պիտի մոռանանք, թէ օր մի պիտի տեսնենք արդի չափուց յարմարեալ, և ի բազմադարեան մեռելութենէ ի կեանս հըրաւիրեալ, որ մեր լիցուի բառերն՝ որ տէրութենական անուանութեանց մէջ անպիտան է, գոնէ համոզգային առտնին գործածութենէն չառազրկի մեր ծուլութեամբ և անտարբերութեամբ :

Վարդ ունէինք, սիկղ ունէինք, դրամ ունէինք, ունկի ունէինք, հիմէն ունէինք, գրիւ ունէինք, քօռ ունէինք, մար ունէինք, կշօրդ բառն ունէինք, թաթ աղուն, շարժուն, զեղուն, նիւթոց չափ և կշիռ ունէինք, մինչև կշօղ մէտն ունեցել ենք, իսկ ծանրոցներու ընդ հանուր անունն ու-

րեք տեսած չեմ, և տակառ՝ անօթ էր թէ չափ, մեկնութիւնն դէթ ինձ հանդիպած չէ :

Որպէս կերելի՝ ունեցել ենք այս բառերն, տասնապետ, յիսնապետ, հարիւրապետ, հազարապետ՝ ըստ որում զլուխ հազար զօրաց. ունեցել ենք անձն՝ որ կանգնած է եղել ուրեք բիւրուք վառելովք. մի՞թէ այնքան կերպարանափոխ է եղել դասական զօրաց կարգն և կանոնն, որ այս անուանք պիտի բնաւ չղրուին զինուորական արանց և կաճառաց վերայ, եթէ այս անուամբք հնար լինի կոչել արդի ոտէքն և բառալիոնքն :

Եսպետ, հեծեալ, հեծեալազօր, այրուձի, ձիաւոր, հեծելախումբ, հեծելազունդ բառեր ունինք, բայց էսկադրօնն և կաւալէրական զօրքն կ'մնան անթարգման : Ասա հանդէս, նաւախումբ, տորմ, նաւատորմիղ և սոցա նման բառեր շատ ունինք, բայց չղիտենք թէ ո՞րն ո՞ր բառի տեղ պիտի դործ դրվի : Ասա, նաւակ, մակոյկ, ալիսն, լոստ, լոստափայտ, յաճեղաձի, վսրբայ, ևայլն ունինք, բայց մէկ ծովային անցք չենք կարող ստորագրել առանց սիկլային և խարիշդային դիպչելոյ : Եթէ մի որ և իցէ բառարանի մէջ սօխախ՝ քուչայ նշանակող բառի հանդէպն տեսնես շարունակ դրած՝ փողոց, գոխ, պողոտայ և հրապարակ, ի՞նչ կարծիք պիտի յղանաս այս բառարանի աղաքաւ, միթէ հրապարակն և պողոտայն հնար է խերաց փոխարէն ի կեր առնուլ, ուրեմն և շուկայն, և որդոստայն, և դաշտն և անապատն մարթ է դնել ի կարգ փողոցի և պողոտայի :

Ատկարանամ ինքնս ինձ հաւատացնել թէ այս խնդրոյ վերայ զլեացաւ անելն իսպառ անպտուղ պիտի լինի մեր աղքատ զրականութեան համար: Յիրաւի է մենք սեպհական ինչ ունենալոյ յոյս պիտի չըդարմաննիք այսուհետեւ՝ ո՛չ ծովային և ո՛չ ցամաքային, բայց մեր նախնեաց յիշատակներն մեր սրտէն հանելն արդեօք մեծ խոհեմութիւն պիտի համարուի: Արձանչանք՝ թէ ո՞րքան աննախանձելի է մեր վիճակն, բայց քան զայս՝ յիսուն, հարիւր, երկու հարիւր տարի առաջ՝ աւելի թշուառ էր: Գլխենք՝ որ բովանդակ տիեզերաց մէջ ընդ իշխանութեամբ ենք, այլ չգիտենք՝ թէ մեր իշխողի անունն ի՞նչպէս պիտի կոչնիք, և մեր զաւակաց և յետնոց ի՞նչպէս պիտի հասկացնենք, թէ արդեօք մեր մերձակայ իշխողն քաղաքակա՞ն էր՝ թէ քաղաքապետ, կամ հաւաւորն՝ գաւառապետ էր՝ թէ նահանգապետ: Գլխենք՝ որ Տփլիս կնստի փոխարքայ, այլ քան զայն առաջ որ կայր՝ ո՞վ էր նորա անունն կեքիլ կուռակալ, և ի՞նչ էր այս երկու կոչման տարբերութիւնն: Այժմ մեր ժամանակի քաղաքական փոփոխութեանց և շրջադարձից միտ չդնենք, հասու չլինինք, ինչո՞վ արդեօք պիտի զանազանվենք երանելի խոտաճարակ պաճարներէն:

Իմ կողմանէ կխնդրեմ՝ արդիւնաւոր Երարատի՞ք բանալ այսպիսի հատուածներու դէմ ամսագրիդ թերթերն: Խոսկմեր ազգի ձրի սշխատաւորներէն կհայցեմ, որ իւրաքանչիւր ձեռնհաս անձն մի առարկայի վերայ քսան և չորս ժամուց մէջ գոնէ տասն ըոպէ պատասխի, ոմանք բուսոց և տնկոց ազգային անուանց վերայ, ոմանք

ծաղկանց, արմատաց, ընդեղենաց՝ վերայ: ոմանք հիւսնութեան գործեաց անուններն, ոմանք՝ դերձկաց, կօշկակարաց, զբտակակարաց, մուշտակակարաց պարապմանց վերայ, ոմանք՝ քարտաշից, ոսկերչաց, պղնձագործաց, դարբնաց, խաղախորդաց, ներկարարաց, շիրամապահութեան, մեղուաբուծութեան աղագաւ, ոմանք զիւղական մշակութեան և երկրագործութեան մասին. ոմանք վաճառականութեան հաշուետոմարի հարկաւոր բառից անուանց, և այլք մանկանց դաստիարակութեան: Այլ շատ, միայն կամք լինի: Օրւարձութեամբ հոգւոյ տեսել եմ լըրագրաց մէջ՝ որ արդի սշխատասիրաց գասակարգէն բողումք՝ գեղեցիկ նկարագրութեամբ ստորագրել են իւրեանց տեղեաց ժամանակակից հանգամանքն, ոմանք քաղաքի կամ գիւղի զիրքն, ոմանք նուցա վարչութիւնն, ոմանք նոցա առևտուրն, ոմանք բնակչաց կրօններն, ծէսերն, սովորութիւններն, ոմանք՝ նոցա հնութիւններն, ոմանք՝ նոցա մէջ հասարակեալ մեզ անծանօթ բառերն: Որպէս և նորումս տեսայ՝ Արր — Ախիջեանայ քաղաքի ստորագրութիւնն Յովսէփ Տէր Մանուկեանի գեղեցիկ գրչէն ելած Ուսմերէն Օրացուցի մէջ:

Եյս Բնոցադանդութիւն մակագրած հատուածս, որ ոչ այլ ինչ է՝ քան թէ բրդգլեալ ծերունեոյ կերկրեալ կոկորդի կարկաւ, կամելով վերջացնել այս հարյուրամով, թէ մինչ յերջ պիտի մեր ազգի զրականութիւնն այսպիսի խնդրներն առ ոտս կոխեալ պահէ, յանկարծ միտքս եկաւ մէկ առակ, որ կարծեմ՝ թէ Ալարդանայ առակաց մէջ եմ հանդի-

պիւղ. ուղտին հարցուցել են՝ թէ էր է
վիզդ ծուռ. սխառասխանել է. ուշի ու-
շով նայեցէք և ինձ հասկացուցէք, թէ
որ տեղս է ուղիղ. իսկոյն լիզուս խածի և
լուցի, որ մեր ազգի աշխատասիրաց ևս
ժամանակ տամ առ իմ բացագանչութիւնն

առնել իւրեանց գրհացուցիչ արձագան-
քն, որում ի բազմաց հետէ կարօտ է մեր
գրականութիւնն :

ՆԵՐՈՒՆԻ ԴԱՐՐԻԷԼ ՊԱՏԱՆԵԱՆ.

Ի ՍՆԻՊԵԴԵՐԵՐԻՆԻ

ԲԱՌՅԱԿԱՆ

Ի ՄԱՀ ՄԵԾԻՆ ՆԵՐՄԻՍԻ.

Լսէք, զի՛նչ գոյժ, զի՛նչ հառաչանք ընդ համօրէն Հայաստան,

Ողբ ի սօսեաց արմենակաց, ողբ ի յաղրերց Բիւրակնեան :

Պոժ մեծամեծ ջայլէ ի Խախ շէնն յէկեղեցաց գաւառին,

Փռւթամ և ես իրաց անդէտ՝ արտում տխուր գլխովին :

Ո՛հ, զի՛նչ աղէտ հարաւ աչացս և արտասուեաց տեսարան,

Երբ և կանայք գերաշխարան՝ հեղուն լալիս ողբաձայն :

Տէր, զի՛նչ իցէ, գոչեմ ինքնին, յեկեղեցին անդ մատչեմ,

Եհն մարմին, չգիտեմ թէ ո՞րչա անդ լուսափայլ տեսանեմ :

Պար զնովաւ կրօնաւորաց, պերճապայծառ իշխանաց,

Պար զնովաւ և երգեցիկ մանկտին առնէր տխրազգեաց :

Ենդուլ շրջեալ շուրջ զամբօխիւ իրին լինել խելամուտ,

Չեղև հնար ինձ յառաջիկ, այլ գիտէի ի բացուստ :

Եյն ինչ ողբոց ձայն հարկանէր յիմ լսելիս հայերէն,

Սիրտ իմ ի վիշտ, յաչացս հոսէր յորդ արտասուք ուղխօրէն :

Բայց ըստ զիպաց ոմն ի խմբէն մեկնեալ ահա կրօնազգեաց,

Առ իս մեղմուլ ձգեաց զակնարկ՝ դէմք իւր տխուր մահազգեաց :

Թէպէտ թօշնեալ գեղ երեսացն, այլ աչք սիրուն լուսարիւր,

Որք և անշուշտ զնորայն հոգւոյն յայտ բերէին զանդղդ տիպ :

Ուստի՞ դու դաս, ո՞ւմ ի խնդիր, և զի՛նչ յուզիս պատանի,

Իհարց նա ցիս, և խանդ սիրոյ բորբոքեցաւ ի սրտի :

Սրբառեսիլ զին՝ զոր տեսիւր եղեալ ի սուրբ գազազին,

Ուստի բուրմունք անմահականք ի հօտ անոյշ ծաւալին :

Ներսէսն է նա, Մեծն այն՝ Ներսէս հովիւ Հօտին Բարձրելոյն,

Սուրբ շառաւիղ Պարթևական ի վշաբեր յարմատոյն :